Tverdota György

Magány

A Gyömrői-sorozat következő darabja a *Magány* című vers lehetett, mert ez a szöveg úgyszólván kiemeli és önálló témaként fejti ki a *Nagyon fáj* szerelemtanának egyik középponti elemét, a kontaktushiány miatti panaszt. A cím: *Magány* kijelöli a témát, de nem nyújt garanciát arra, hogy a szövegtest valóban ezt a tárgyat fogja taglalni. Csokonai *A magánossághoz* című verse teljesíti a cím ígéretét. Arany János nagy hatású ódája, a *Magányban* a közösségi sors nagy dilemmáival birkózik, a cím szava a viaskodó alany helyzetét jelzi, de a versnek a magány nem válik valóságos témájává. Tóth Árpád a „Magam vagyok. / Nagyon" mondatokkal kezdődő és a „magam vagyok a föld kerekén" lemondó sóhajával záruló verse igazi magány-vers, de nem a *Magány,* hanem a *Meddő órán* címet viseli.

József Attila versének megírásakor nem volt magányos, legalábbis nem volt magányosabb, mint élete bármely más korábbi szakaszában. Sőt, egyre nagyobb elismeréssel övezett költőként, a Szép Szó szerkesztőjeként, sűrű magánéleti hálóval körülvéve mozgalmas, eseményekben gazdag életet élt ezekben a hónapokban. A magány a szó köznapi értelmében egyedüllétet, az emberi kapcsolatok hiányát vagy felfüggesztését jelenti. Önmagában azonban ez az állapot nem rendelkezik előjellel.

Lehet értékekben gazdag állapot. Az embernek, hogy munkáját eredményesen elvégezhesse, hogy a vele és körülötte történtekről zavartalanul elgondolkozhasson, hogy kipihenje a közösségi együttlét fáradalmait, szüksége van arra, hogy egyedül maradhasson, hogy meditációt végezzen, ahogy Hans Castorp is elvonult társasága elől egy tarpatak partjára, hogy kontemplációját senki ne zavarja. A magyar irodalmi hagyományban a pozitív pólusra a legismertebb példa az „Áldott Magánosság, jövel!" felszólítással záruló *A magánossághoz,* Csokonai verse. Az akart, keresett magányra számos verset idézhetünk József Attila költészetéből is, a *Megfáradt ember*rel kezdve, a *Bánat* című versén át az *Óda* kezdő soraiig.

A magány mindazonáltal leggyakrabban panasz tárgya. Mint negatív emberi tapasztalatnak attól függően is több változatát különböztetjük meg, hogy milyen összefüggésben vesszük figyelembe. Már korábban ejtettünk szót a „horror vacui", az ürességtől való írtózás képzetéről, ezt nevezhetjük kozmikus magánynak, amelyre a *Reménytelenül* című vers nyújt szemléletes példát. Beszélhetünk antropológiai magányról, amely az

emberi létezés elmaradhatatlan velejárója. Az *Emberiség* című szonettjében József Attila az emberi nemet „két milliárd párosult magány"-ként határozza meg. Az *Iszonyat* csecsemője esetében a biológiai magányt ismerhetjük meg, mert az élet kezdetén az ember még nem tudja artikuláltan kifejezni magát, közölni panaszát vagy vágyait, s így ha az őt gondozó felnőtt nem viseltetik iránta elégséges figyelemmel és érzékenységgel, magára marad legsúlyosabb problémáival.

A sivárságérzés, a magányérzet nem 1936 őszén hatalmasodott el József Attilán. A kietlen, embergyűlölő egyedüllét érzése már az *Ordas* című versben is felbukkan. Ez a tapasztalat végig kísérte őt pályáján. Halász Gábornak írt, 1935 tavaszán kelt levelében az 1933 tavaszára datálható *Elégia* magyarázatában panaszolja: „nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárságé", majd „önnön sivársági érzésemnek formákba állásáról" beszél. Magányérzete valószínűleg belső indíttatású lehetett, és hiperérzékenységgel, egyensúlyvesztéssel magyarázható. „Szenvedése örök rejtély marad; a patológiának valamely úttalan területére vezet – írja erről a belső indíttatású sivárságélményről Szerb Antal – Talán csak orvos tudná megmagyarázni, miért szenvedett, és az sem mondaná meg az igazat. »Normális« ember egyáltalán nem képes ennyi szenvedésre. Egy ember sorsa túl kevés ahhoz, hogy ennyi fájdalmat okozzon. Csak annak kell ilyen rettenetesen szenvednie, aki valami titokzatos módon mindenkiért szenved." A magány olyan változatait, amelyeket statikus állapotleírással lehet legjobban megközelíteni, az *Egy kisgyerek sír* betétjével szemléltethetjük: „Mint könyvelő, ki csendben hazatér, / ruháját rendben székére teszi, / ágy szélén mereng, morog, útrakél – / puffannak apró, gyors lépései – – // egy síkra, havat kóstolva üget / a zöld holdfényben, merev éjszakán, / kotor, vakog, nyalná a sós eget, – / így vonít ő; a pusztán a magány…"

A *Magány* negatív előjelű magánytapasztalatot dolgoz fel, de annak egy sajátos, a statikus állapotleírással ellentétes, dramatizáló válfaját teremti meg. Ezt a szerelmi téma és a magány-téma ötvözésével éri el. A magány és a szerelem összekapcsolásának van egy kifejezetten pozitív kimenete. A szerelem az a kapcsolat, amelynek a révén az ember elviselhetetlen magánya feloldódik. Az *Ódá*ban a szerelemre kiszemelt partner keltette érzésről olvassuk: „szóra bírtad egyaránt / a szív legmélyebb üregeiben / cseleit szövő fondor magányt / s a mindenséget." A felek közötti akadálytalan kommunikáció létrejötte vagy helyreállása feloldja az emberi egyed végletes elszigeteltségét. Ugyanezt a képletet találjuk a *Flóra. Hexaméterek* című versben: „E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szivemről, / mint sebről a kötést, te leoldtad – ujra bizsergek",

ahol a tél fagyott állapotából ébredő természet egésze kezd párbeszédet a vers alanyával.

A *Magány* azt az állapotot állítja elénk, amely nélkülözi ezt az oldódást. Egy, a Gyömrői-versekkel nagyjából egy időben született vers, a *Ki-be ugrál…* írja le legpontosabban az érdemi kommunikációhiányt: „Mit vétettem én, // hogy nem felelnek, akárhogy intek, / hogy nem szeret, ki jog szerint enyém". Akinek nem felelnek, az nem egy lakatlan sziget foglya, hanem közösségben él, de ez a kollektíva nem reagál érdemben tagjának a kezdeményezésére. Az egyedülléthez nem kell felkeresni a tarpatak partját vagy kiülni egy csillámló sziklafalra. Egy zsúfolt, nyüzsgő kávéházban is magunkra maradhatunk. Átélhetjük azt, hogy keresztülnéznek rajtunk, nem figyelnek arra, amit el akarunk mondani.

A téma már közvetlenül a *Magány* előtt, a *Nagyon fáj* című versben alakot ölt, amely a szerelmessel való kontaktushiányról szóló panasznak ad hangot több változatban: „Ki szeret s párra nem találhat, /… hontalan… gyámoltalan"; „mint a gyerek / kezében a csörgő csereg, / ha magára hagyottan rázza"; „A csecsemő / is szenvedi, ha szül a nő. / Páros kínt enyhíthet alázat". A kommunikáció akadálytalan áramlását éppúgy, mint annak megakadását, majdnem kivétel nélkül minden példában erős szerelmi motiváció emfázisa hatja át. A kontaktushiány a szeretetlenséggel lesz egy jelentésű.

A vers megértése érdekében a magány tapasztalata mögött rejlő drámai mozgást kell szemügyre vennünk. A magára maradtság nem sorsszerű, nem az egyén kozmikus, antropológiai, biológiai állapota, vagy diffúz, személytelen módon ható erő okozata, hanem egy segíteni tudó partner ellenséges döntésének következményeként egy lehetséges esély elvétele. A magány tehát itt panasz tárgya. A magára maradt szerelmes az elhagyottságára panaszkodik. A versnek az olvasót megelőző elsődleges megszólítottja az egyedüllét feloldására egyedül alkalmas partner. A modalitás, amelyben a vers alanya a megszólítotthoz beszél, a szemrehányás hanghordozása. A vers kulcsmondata, vagy Németh G. Bélával szólva: alapmondata a „Nézz a magányba, melybe engem küldesz" sor. Konstatálja, hogy a kiszemelt partner visszautasítja a lírai én magányának feloldását, s ezzel magányba küldi őt. A mondat első fele összefoglalóan jelzi a magányba taszított fél erre adott reakcióját, a kívánságot, hogy a szerelmi tárgy is szembesüljön tettének következményével, az alany által elszenvedett magánnyal. A szöveg ennek a vershelyzetnek a kifejtése.

A dramaturgiai lefolyást követve az elzárkózó asszony alakjából kell kiindulnunk. A kiszemelt szerelmi partner alakjához a vers szinte rögeszmés eltökéltséggel ragaszkodik, de ehhez képest magatartásának

jellemzése meglepően szűkszavú, szinte csak utalásszerű: „meg se rebbennél", idézi föl a terapeuta megingathatatlan, engedménytételre való minden hajlandóságot elutasító ridegségét. A műalkotások lezártságának dogmáját kell elhárítanunk ahhoz, hogy az innen hiányzó részletesebb kifejtést, a „magányba küldés" gesztusát egy másik versben, a *Nagyon fáj*ban megtaláljuk: „Azt tagadta meg, amit ér. / Elvonta puszta kénye végett // kívül-belől / menekülő élő elől / a legutolsó menedéket".

Az asszonyt két részletben, két relációban idézi föl. A második részletben teljes magánéleti harmóniában látjuk, egy szerelmi partnerrel, a győztes vetélytárssal való kapcsolatában: „Kit szorongatsz most?" – kérdezi nyers tapintatlansággal, majd anyaként villantja föl a terapeutát. József Attila tudta, hogy Gyömrőinek fiúgyermeke van egy előző házasságából. A versben azonban az új párkapcsolatából születendő gyermekre utal egy kicsit groteszk képben: „Ha szülsz, a fiadnak / öröme az lesz, hogy körbe forog, / te meg rápislogsz".

A magány-dramaturgia másik szereplője a vers alanya, aki a magányba küldve az elvadulás jeleit fedezi fel magán. A kultúra lehull róla, mint a *Nagyon fáj*ban olvassuk. Ennek az átváltozásnak József Attila költészetében vannak előzményei. Ahogy a szarvassá változott fiúk az őket hazahívó apjukat azzal fenyegetik, hogy „téged mi tűzünk a szarvunk hegyére", úgy a *Bánat* című versében szarvasból farkassá változását meséli el a lírai én, és az *Ordas*ban farkas szerepében fenyegeti környezetét. Képzelete, sőt, akár akarata is, torz módon kezd működni. A *Nagyon fáj* harmadik részének szörnyű indulatoktól eltorzított képei és jelenetei mutatják a magány pusztító következményeit. A *Magány* önismereti, önjellemző részleteiből világosan kitűnik, hogy a magára maradt ember, miközben nem ura pusztító vágyai irányította képzeletének, tisztában van fantazmagóriái brutális erkölcstelenségével: „Lásd, ez vagy, ez a *förtelmes kívánság.* / Meg se rebbennél, ha az emberek / némán körülkerülnének, hogy lássák: / *ilyen gonosszá* ki tett engemet." A vers beszélőjének képzelete és erkölcsi ítélőképessége egymással szemben működik.

Abban, ahogy az elvadult képzeletű alany felidézi a kiszemelt szerelmi partnert, nincs köszönet. A költő az üzenet dinamikájának fokozása, hatékonysága elmélyítése érdekében indítja ezzel a képsorral a kompozíciót. A kedvest a vers első két sora, majd a második strófa első mondata halottként ábrázolja: „Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes / bársony-penész pihézze melledet… Száraz homokként peregjen szét arcod, / a kedves." N. Horváth Bélának, a vers első komoly elemzőjének az állítása: „minden átok a halált nevezi meg, másképp és másképp, az

azonosító szó kimondása nélkül" csak ezekre a sorokra érvényes. A verset indító átoksorozat többi részlete az élő kedvesnek kíván elviselhetetlen szenvedéseket: „Fogad morzsold szét; fald föl nyelvedet". Az ember fájdalmában harapja el a nyelvét, és szorítja össze a fogait úgy, hogy azok összeroppanjank. Nagyon különös átokkal fejeződik be a sorozat: a lírai én feltételezi, hogy a partner szeretné őt becézni, s a vers ettől is eltiltja őt: „S ha cirógatnál nagyon, / mert öled helyén a tiszta űrt tartod: / dolgos ujjaid kösse le a gyom". Ez az érvelés kicsit Ady *Aki helyemre áll majd* című átokversére emlékeztet: „S ha tud majd asszonyt lelni, / Ne tudja megölelni".

N. Horváth Bélának abban is igaza van, hogy a vers első két strófája átoksorozat, az obligát irracionális felszólító móddal. A mágikus ráolvasás technikáját alkalmazza a szerelmi témára. Horváth Béla joggal illeszti be a verset József Attila költészetének a bűvölők, bájolók hagyományát követő sorozatába, a Babits ellen írt *Egy költőre* című verstől az *Öt szegény szól*on át a *Regősének*ig és az élete végén írt, zseniális töredékig, a *Szól a szája szólitatlan*…-ig. Átokversnek nevezni mégis problematikus, mert szemben az átokversek tiszta típusával, ahol a mágikus cselekvés fikciója mindvégig érvényesül, a költő feloldja a ráolvasás archaikus logikáját. Előbb a torz képzelet eredményét kívánságként határozza meg: „Lásd ez vagy, ez a förtelmes *kívánság*", azaz érvényét a szubjektív szférára korlátozza. Majd a vers záró strófájában újra rávilágít arra, hogy az átkok nem a nyelvi cselekvés aktusai, hanem az alany kívánságai: „Halj meg! Már olyan szótlanul *kívánom*, / hogy azt hihetném, meghalok bele."

A költőnek ismerjük egy nagyon korai „átokversét", a *Szerelmes kiszólás*t, amely 1922 végén született, amikor a költő etnológiai ismeretei valószínűleg még nem terjedtek ki a ráolvasások hagyományára. Címzettje talán Gebe Márta lehetett, aki nem úgy fogadta a neki átnyújtott *Szépség koldusa* kötetet, ahogyan azt a szerző elvárta volna: „Kegyetlen bánat marja meg szivét, / Mosolygó, mély szemét apassza, törje, / Dús bronzhaját a vágy cibálja szét, / Lelkét sorvasztó forróság gyötörje, / Ajkát a kín harapja össze, még / Imás, kulcsolt kezét is ejtse ölbe! // Magányos éj gázolja át eszét / És jajgató szerelmi őrületben / Az én nevem sikítsa vad beszéd: / Ó, hívjon akkor, hívjon engem, engem!" A *Magány* és a *Szerelmes kiszólás* nagy időtávot átívelő ekhója, szövegpárhuzamai szinte ijesztőek, de a korai vers teljes egészében megmarad a rosszat kívánás szubjektív tartományában, míg a *Magány* átesett a mágikus cselekvésről való tájékozódás iskoláján.

A másik elemző, aki figyelemre méltó módon közelítette meg a verset, Beney Zsuzsa volt: „Látom a szem**em**: rám nézel vele" – olvassuk

a záró strófa második sorában. „Ebben a versszakban az én szinte teljesen belesimul, megkülönböztethetetlenül beleilleszkedik a Te-be – az alany és a tárgy azonosul." Ez a megállapítás azonban a vers túlértelmezéseinek kiindulópontjává vált. Az egyes szám első személyű személyragot tekinthetnénk akár sajtóhibának is. Második számú személyraggal: „Látom a szem**ed**: rám nézel vele", teljesen korrekt kijelentést kapnánk. Az alany felidézi a kedvest, amint szemügyre veszi őt. Az első Gyömrői-versben, a *Gyermekké tettél*ben a szerelmes tekintetének hatalma már szóba került: „Reám néztél s én mindent elejtettem". (Mellesleg e sornál is felvetődhet a sajtóhiba esélye, mert bizonyos kiadásokban így szerepel a sor: „Reám néztél s én mindent **f**elejtettem".) Az *Ódá*ban a szerelmes tekintete valósággal alakítja az ént: „pillantásod metsz és alakít".

Mivel a *Magány* sora mind a Szép Szóban, mind a *Nagyon fáj* kötetben a második személyű személyraggal él, ezt kell elfogadnunk. De még ebben az esetben is találunk példát József Attila költészetében arra, hogy egyetlen betű tudatos és egyben játékos megváltoztatásával eltéríti a versértelmezést a túlságosan is természetes magyarázattól. A *Németh Andor* című versportrében olvassuk, hogy: „harminchat éve várja már / térden a ké**k**púpú teve". József Attila tehát a *Magány* című versében egyetlen betűt mozdít el, és így a szó végére olyan személyrag kerül, amely az Én – Te határ zavarba ejtő átlépését eredményezi.

A feltevés, amelyet e betűjátékra hivatkozva a kutatás megfogalmaz, mintha a vers a költő énképének radikális átalakulását tanúsítaná, a túl-értelmezés labirintusába vezet. A költészet: játék a nyelvvel. Nem egyedül a szándékos személyrag-„tévesztés" az egyetlen anomália a szövegben. Van egy részlet, amely fölött az elemzők hümmögve vagy vállat vonva átsiklanak: „körülhasalnak / *telibendőjű aligátorok*". Hogy kerülnek a versbe aligátorok? A nyelv révén. Közismert Kosztolányi egyik kancsal rímjátéka: „Itt volt tegnap *Devecseri*, / jaj de nagyon *bevacsorált*", amelyben magas hangrendű rímhívóra mély hangrendű válaszoló rím felel, három szótagnyi terjedelemben, s amelyben egy mássalhangzó, a „cs" egybeesik, és egyúttal a szó szerkezetében ugyanazt a helyet foglalja el.

József Attila szintagmája két ötszótagú szót állít párba, ugyancsak hangrendi ellentétet alkotva, s egyetlen hangot, az „i"-t összeillesztve. Lehetséges-e feltételezni ilyen mértékű játékosságot egy tragikus hangvételű versben? Szabolcsi Miklós az abszurdot emlegeti a fordulattal kapcsolatban. A humor nemcsak rózsaszínű lehet. Fekete humorként tragikus hangvételű versben is számolhatunk a költő játékával. A személyrag-„tévesztés" is ilyen abszurd paronomázia. Ráadásul a pszichoanalitikus szakirodalom közhelye. hogy a szerelmi egyesülés

csúcspontján, a „kis halál” pillanatában a partnerek egybeforrnak, feloldódnak a határok, amelyek az egyéneket elválsztják egymástól. Az együtt halás, a „nagy halál” esetén ugyanilyen egyesülés jöhet létre, és a személyrag-tévesztés ezt a végkifejletet készíti elő: „Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom, / hogy azt hihetném, meghalok bele.”